

management and collective farmers in solving of various personal problems during both the everyday life and the production activities. This problem is disclosed through the study of such aspects as: attitude to work, wages, use of so called «collective benefits», relationships in groups and collectives, embezzlement of collective property, informal and personal relationships, expression and types of protests against the collective farm system.

During the study, the author comes to the conclusion that in the conditions of the dictatorship of the party-bureaucratic apparatus and the difficult economic situation that took place in the early postwar years, in most cases, the management of the collective farms tried to build such relationships with members of their own farms, which would contribute effective implementation of economic plans and ensuring the basic material needs of subordinates. At the same time took place the formation of personal relationships between ordinary collective farmers and leaders which had influenced on the production life of the collective farms and life of members of the collectives.

Key words: peasantry, collective farm, labor-day, general meeting of farmers, Chernigov region.

УДК 94 (477) «195/196»: 331.105.44

Віктор Докашенко

ПРОФСПІЛКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЛІКУВАННЯ В СРСР (СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РР.)

Метою дослідження є простеження організації санаторно-курортного лікування в межах повноважень профспілок, а також визначення латентного змісту їх функціонування в зазначеному колі питань. Автор виходить із первісного посилу про розширення профспілкових компетенцій в епоху «відлиги», що, на його думку, означало апеляцію влади до широких верств трудящих і пояснювалося загостренням політичного протистояння між її прибічниками та прихильниками ортодоксального сталінізму. Доводиться, що політична складова названого процесу носила «стертий» характер. Однак кількісна сторона питання та безкоштовність лікування і відпочинку в умовах політичного протистояння автоматично зводили цю форму діяльності радянських спілок до політичного рангу. Наголошується на тому, що своїми діями профспілки маскували природу тоталітарного режиму. Разом із тим, у дослідженні визнається, що завдяки участі у цьому процесі професійних спілок в країні вдалося створити досить надійну систему управління санаторно-курортним лікуванням, що визнається позитивним явищем.

Ключові слова: політична система, «відлига», професійні спілки, санаторії, будинки відпочинку.

Серед надзвичайно широкого кола компетенцій, якими були наділені профспілки в радянській минувшині, звертає на себе увагу їх роль в організації санаторно-курортного лікування. Зазначене цілком очевидно актуалізується сьогоденною відсутністю якісно сформованого і дієвого профспілкового середовища в Україні, а також необхідністю запровадження в ній сучасного медичного обслуговування населення, складовою частиною якого і є санаторно-курортне лікування. Останнє, у своїй переважній більшості, зараз майже повністю перекладене на плечі самих трудівників. З огляду на зазначене, вивчення досвіду його організації в безкоштовному для суспільства варіанті виглядає достатньо привабливим як з наукової, так і з практичної точок зору.

Найбільше можливостей для вивчення цього процесу надає період «відлиги». Її творці, хоч значною мірою і хаотично, але чи не найбільш послідовно в усій радянській історії намагалися надати соціальній сфері пріоритетного значення. І вже зовсім інше питання полягає в тому, чого тут було більше: турботи про здоров'я суспільства чи турботи про власні політичні дивіденди.

Намагаючись зрозуміти логіку влади, яка наділила громадську організацію такими незвичними для неї повноваженнями, ми, передусім, зосередилися на аналізі наукової літератури. Однак невдовзі переконалися, що спеціальні історичні напрацювання з цього питання відсутні. Пояснення цьому вбачаємо як у непопулярності самої профспілкової тематики, так і у складності її дослідження. Останнє, на нашу думку, викликається надзвичайно високим рівнем функціональності радянських професійних спілок, яка вимагає вивчення не лише діяльності самої громадської організації, а й відповідної сфери, на яку вона її спрямовувала. Тому принагідно зазначимо, що царина діяльності цієї громадської організації дійсно була надзвичайно широкою. За нашими підрахунками, здійсненими на основі статуту в редакції 1963 р., кількісне вираження її компетенцій перевищило сотню [10, с. 6–11]. Однак основоположними в ньому залишатимуться лише два прошарки. По-перше, це галузь знань, яку збираємося досліджувати. Без знання її сутності стає неможливим висвітлення участі профспілок у цьому процесі. І, по-друге, це, власне,

форми та методи діяльності громадської організації в обраному напрямку дослідження. Звичайно, кожен із цих прошарків, у свою чергу, членується на певну кількість похідних, які конкретизують та доповнюють їх.

У цьому доробку лише визначимо дві основні групи наукових праць, які складають основу історіографії проблеми, не деталізуючи їх похідні. З профспілкової проблематики назвемо працю В. Цвіха, у якій досліджується роль профспілок у формуванні та розвитку громадянського суспільства [25], а також монографію О. Тупиці, який розглядає питання політичної діяльності цієї громадської організації [23]. Останнє повністю знаходиться в канві нашого дослідження. Питання організації курортної справи в історичному аспекті теж не перебували в сфері наукового пошуку істориків. Разом із тим, такі питання, як районування санаторно-курортних закладів та характеристика їх спеціалізації, цілком достатньо простежуються у працях П. Масляка та Н. Фоменка [24]. Отже, відсутність спеціальних історичних досліджень та актуальність обраної теми дають нам підставу для її подальшої розробки.

Метою дослідження є простеження організації санаторно-курортного лікування в межах функціональних повноважень професійних спілок та з'ясування латентної сторони питання, що з них випливає. В основу робочої гіпотези взято домінантність політичної складової в цих повноваженнях громадської організації. Враховуючи, що профспілки були частиною політичної системи і діяли під керівництвом політичної партії, це дослідження потребує використання методів та підходів, характерних для політичної історії. В основі попередньої гіпотези поставленої проблеми лежить припущення про розвиток санаторно-курортного лікування як складової частини потужної соціальної програми, сформульованої на партійному форумі. Хоча, як на нашу думку, для самої влади вона мала більше політичне значення. У своїх міркуваннях виходимо з того, що, розбудовуючи стратегію розвитку суспільства на показному запереченні сталінізму, творці «відлиги» акцентували увагу на найслабших місцях сталінської моделі поступу – на вкрай низькому соціальному рівні трудівників. Очевидно, саме тому хрущовські обіцянки у вирішенні соціальних проблем суспільства були настільки вражаючими, що пересічному громадянину могли видатися за казку. В них ішлося й про скорочення робочого дня при збереженні зарплати, підвищення заробітної плати, збільшення виплат за державним соціальним страхуванням з одночасним розширенням кола осіб, що могли на них претендувати, і про вдосконалення пенсійного забезпечення по старості, інвалідності та втраті годувальника, і про покращення медичного обслуговування тощо. Санаторно-курортне лікування було важливою частиною цієї програми. Уся ж вона, сформульована у виступі нового партійного лідера на XX з'їзді КПРС, мала переконати суспільство в правильності обраного новою владою шляху розвитку. Усвідомлення цього громадянами, власне, й означало б її підтримку з боку широких верств населення в такій необхідній для неї перманентній боротьбі з прихильниками сталінського курсу.

У своїй практичній діяльності нова команда повинна була виходити із того статусу спілок, який склався ще у довоєнні роки і сягав своїми витокami об'єднання в 1933 р. Народного комісаріату праці СРСР з ВЦРПС. У постанові Раднаркому від 10 вересня 1933 р. у зв'язку з цим наказувалося – усі санаторії, будинки відпочинку, наукові інститути та інші установи, а також помешкання і майно «Передати з 15 вересня 1933 р. Всесоюзній центральній раді і центральним комітетам професійних спілок». Для управління ними створювалася окрема госпрозрахункова структура [7]. З липня 1941 р. усі санаторно-курортні заклади передавалися під евакуаційні госпіталі, і лише у вересні 1945 р. їх розформовано, а на їхній базі знову почали працювати заклади санаторно-курортного типу. Вже у грудні 1945 р., під час розгляду на XIV пленумі профспілок СРСР питання про покращення роботи громадської організації у сфері лікування та відпочинку робітників і службовців, акцентовано увагу і на необхідності покращення благоустрою будинків відпочинку та санаторіїв, а також на необхідності їх утримання у зразковій чистоті та забезпеченні достатньою кількістю медичного обладнання, бібліотеками, фізкультурними майданчиками, радіо, кіноапаратурою, спортивним обладнанням тощо [8, с.318]. Зосереджувалася на цьому увага і в Законі про IV п'ятирічний план, де окремим рядком, що на той час означало особливу увагу влади, вписано: «Повністю відновити мережу санаторіїв та будинків відпочинку для робітників, селян та інтелігенції та довести кількість місць у санаторіях до 250000 місць і в будинках відпочинку до 200000» [4, с. 53].

XX з'їзду КПРС у контексті масштабності завдань треба було запропонувати щось вагоміше, ніж пропонувалося раніше. Саме тому, очевидно, на партійному форумі поставлено завдання збільшити кількісні показники зростання у санаторіях на 10 %, а будинках відпочинку – на 13 %. Подальший розвиток їх мережі планувалося здійснювати за рахунок центральних і північних територій СРСР. Крім того, передбачалося підвищення якості оснащення цих лікувально-профілактичних установ [1, с. 74]. Однак у матеріалах з'їзду не було жодного натяку на кардинальну зміну в управлінні санаторно-курортною справою. Тому ще більш неочікуваною була

постанова Ради Міністрів СРСР «Про покращення роботи санаторіїв та будинків відпочинку», що вийшла невдовзі після завершення роботи партз'їзду. Нею «визнавалося за необхідне зосередити справу управління санаторіями та будинками відпочинку у віданні Міністерств охорони здоров'я союзних республік, вилучивши їх із відання інших міністерств та відомств». Постановою також приймалася пропозиція ВЦРПС «про передачу Міністерствам охорони здоров'я союзних республік санаторіїв та будинків відпочинку, що належали профспілковим організаціям...» [9].

Отже, Рада Міністрів повністю змінила парадигму управління санаторно-курортною справою в країні, а відтак з'явилася підстава для сумніву в нашій попередній версії щодо наявності політичної складової в радянській моделі організації санаторно-курортного лікування. Це зрозуміло, адже з процесу управління була вилучена головна політична складова – професійні спілки. Пояснення цьому рішучому кроку міститься в самій постанові. У її преамбулі вказується на наступні мотиви цієї управлінської метаморфози. По-перше, це розпорошеність цих закладів лікування серед значної кількості міністерств та організацій, що, на думку укладачів, не дозволяло проводити між ними необхідну спеціалізацію. На курортах Криму, наприклад, заклади відпочинку підпорядковувалися 64 міністерствам і відомствам. По-друге, багато підприємств під виглядом оздоровлення трудящих організували значну кількість власних санаторіїв та будинків відпочинку, які слабо піддавалися централізованому контролю з боки держави. По-третє, на курортах виникла значна кількість установ, які надавала курортні послуги населенню, часто дублюючи одна одну. Отже, як на нашу думку, то з'явилася загроза виникнення ґрунту для приватної підприємницької діяльності, що, передусім, з ідеологічних мотивів не могло вітатися державою. Детальне ознайомлення з текстом постанови дозволяє зробити висновок про те, що зазначене перепідпорядкування санаторно-курортних установ скероване на їх сувору перереєстрацію без будь-яких винятків у межах державного органу влади, яким виступали міністерства охорони здоров'я союзних республік. Очевидним також є й те, що впорядкування потребувала й фінансова сторона функціонування не лише рекреаційно-лікувальних закладів, а й всієї системи соціального страхування загалом.

Міністерство охорони здоров'я (далі – Міноздоров) УРСР тоді прийняло на свій баланс 100 госпрозрахункових санаторіїв на 21267 ліжок, 103 будинки відпочинку на 20046 ліжок і 33 бюджетних санаторії на 4555 ліжок [15]. Аналіз архівних документів дозволяє стверджувати про спроби ухилання місцевих профспілкових органів, а також керівників деяких підприємств від передачі цих оздоровлювальних установ на баланс міністерства. Зокрема, бригада ВЦРПС, що перевіряла процес зміни перепідпорядкування цих закладів оздоровлення в УРСР, виявила факти, коли будинки відпочинку заздальгідь переводилися до розряду піонерських таборів, що давало підставу не передавати їх Міністерству охорони здоров'я. Так, будинок відпочинку у Ворзелі, що на Київщині, належав профспілці працівників харчової промисловості. Він мав 100 ліжок у варіанті зимового обслуговування і 190 для літнього. У нього була власна територія, їдальня, клуб, складські та інші приміщення. Поруч функціонував піонерський табір з власною територією та інфраструктурою, що перебував під управлінням тієї ж профспілки. Після виходу постанови Ради Міністрів будинок відпочинку перетворено на один із корпусів піонерського табору, що й дозволило не передавати його в підпорядкування республіканському Міноздорову. Аналогічний стан справ мав місце з будинком відпочинку «Васищево» (Харківська область), що належав центральному комітету профспілки працівників держустанов. Як будинок відпочинку він діяв з 1924 р. У 1955 р. поруч добудовано корпус піонерського табору. Невдовзі після виходу названої постанови, будинок відпочинку перепрофільовано під дитячий оздоровчий заклад літнього типу відпочинку, який, звичайно, теж не підлягав передачі. В результаті висновків комісії ці та інші подібні будинки відпочинку були передані Міністерству охорони здоров'я УРСР [3]. Зазначені факти свідчать про наявність серед профспілкових та господарських керівників цілком природного бажання зберегти оздоровчі заклади цього типу під власним управлінням. Гадаємо, що тут можна зрозуміти і керівництво промислових підприємств, і профспілкові комітети, які, зазвичай, в цьому питанні їх підтримували. Адже ці підприємства, за рахунок власних коштів, розбудували будинки відпочинку, створили постійну базу оздоровлення трудівників, після чого їм пропонувалося передати їх Міноздорову республіки. І хоч постанова гарантувала їм першочергове отримання путівок, але здається, вони цій обіцянці не дуже довіряли.

Утім, зміна підпорядкованості оздоровчих закладів не означала загального виключення із процесу професійних спілок. Згадуваною вже постановою Ради Міністрів приймалася пропозиція ВЦРПС про те, що «розподіл путівок в санаторії і будинки відпочинку та для курортного амбулаторного лікування здійснювався ВЦРПС...». При цьому водночас зазначимо, що передача профспілкових санаторіїв до республіканських міністерств охорони здоров'я теж здійснювалася за ініціативою ВЦРПС. Логіка проста: держава за посередництва республіканських міністерств розвиває санаторно-курортне лікування, приводить його у належний стан, а профспілкові

організації розподіляють путівки. Цим, власне, з одного боку, демонструвалася максимальна відкритість й прозорість процесу, а також підтримувалася ілюзія участі в ньому громадськості. З іншого боку – це дозволяло утримувати розподіл путівок, враховуючи високий ступінь одержавленості профспілок, під контролем держави. Але одночасно це означало хибність рішення влади про передачу під управління профспілок цих закладів лікування та оздоровлення. Останнє, власне, й виявилось в неспроможності громадської організації забезпечити їх ні з матеріальної, ні, тим більше, з медичної точки зору.

Документи тієї пори рясніють фактами досить складного матеріального становища санаторіїв та будинків відпочинку. Йдеться й про незадовільні санітарні умови, і про високий рівень зношення м'якого та твердого інвентарю, примітивний рівень обладнання їдалень, відсутність автотранспортних засобів тощо. І це вже не наголошуючи на якості діагностичного обладнання та лабораторного устаткування більшості із них. Хронічною проблемою курортів стала нестача води. Особливо гостро це відчувалося у санаторіях західного регіону республіки. Зокрема, у санаторії «Мармуровий палац», що в Моршині, через недостатній тиск у системі водопостачання на четвертому поверсі практично завжди була відсутня вода. До душових кімнат спального корпусу та до міської грязелікарні, яка обслуговувала практично усі санаторії курорту, час від часу через місцеву водокачку надходила неочищена вода із річки Бережниця [19]. Неважко собі уявити масштаби катастрофи, яка могла статися.

Стосовно розподілу путівок. Цей процес здійснювався у двох напрямках: від вищих профспілкових органів – до нижчих. І навпаки: від нижчих – до вищих. Причому первинні профспілкові організації займалися формуванням пакету заявок на путівки, а вищі розподіляли їх між галузями виробництва та областями республіки. Взагалі улюбленою справою цієї громадської організації того часу був розподіл, у тому числі й путівок. Діяльність вищого профспілкового органу республіканського рівня у цьому напрямку достатньо повно простежується за протоколами засідань президії Укрпрофради, на яких відбувалося затвердження плану розподілу путівок до санаторіїв та будинків відпочинку. За приклад візьмемо засідання президії Укрпрофради від 28 жовтня 1958 р., на якому розглядався такий план на 1959 р. [16]. Отже, президія затвердила поданий відділом соціального страхування план розподілу путівок для санаторно-курортного і курортно-амбулаторного лікування за обласними радами профспілок і територіальним комітетом працівників авіатранспорту за рахунок коштів державного соціального страхування. Водночас затверджено план розподілу путівок до санаторіїв і будинків відпочинку, що підпорядковувалися Міністерству охорони здоров'я УРСР. Вони розподілялися серед міністерств, відомств, а також колгоспів для їх подальшої реалізації серед робітників, службовців та колгоспників.

На рівні первинних профспілкових організацій цей процес проходив відповідно до нового положення про комісії із соціального страхування від 20 грудня 1957 р. Розподіл здійснювали цехові комісії, які направляли робітників і службовців на санаторно-курортне лікування, в будинки відпочинку та надавали лікувальне харчування [11]. Комісія соцстраху замінила раду соцстраху, які діяли при фабзавкомах з 1951 р. Однак прийняття нового положення щодо розподілу путівок нічого не змінило. Кожна цехова страхова комісія складалася з декількох груп. У комісії із соціального страхування місцевого комітету резерву провідників Південної залізниці (м. Харків) для роботи із організації санаторно-курортного лікування формувалася група з організації оздоровчих заходів, що складалася з 5 осіб. До її повноважень входила уся підготовча робота з направлення залізничників на санаторно-курортне лікування та до будинків відпочинку, а також контроль за використанням путівок (збір корінців за використані путівки) [21]. Отже, виявлення осіб, що потребували лікування та подання заявок до профспілки залізничників дороги (Дорпрофзал) Південної залізниці, також збір корінців про використані путівки покладался на зазначену групу активістів, а виділення путівок – з профспілкового комітету вищого порядку. В нашому випадку це профспілка залізниці, яка, у свою чергу, отримувала путівки від облпрофради, а та – від Укрпрофради. Таким чином, кожна путівка, перш ніж дійти до свого користувача, проходила 3–4 етапи. Оскільки потреба в путівках завжди була вищою, ніж пропозиція, то за такої багатоступінчатого розподілу путівок робота первинної профспілкової організації перетворювалася на звичайну формальність, а члени профспілки – на звичайних прохачів.

Звернемо увагу ще на одну суттєву деталь. Справа в тому, що сама організація забезпечення населення путівками була досить складною. За приклад знову візьмемо 1958 р., у якому в УРСР випущено 308 тис. санаторних путівок. Частина з них, – 170 тис. розподілялася централізовано (55,1 %), а інша частина республікою – 138 тис. (44,8 %). З централізованої частини 81,1 % (138 тис. путівок) підлягало відправці до Москви. Трохи більше 23 тис. (13,6 %) мали розподілити профспілки. І понад 5 % їх загальної кількості (8775) продавалася міністерствам і населенню. Та частина, що залишалася в республіці, тобто 138 тис. путівок розподілялася наступним чином: профспілкам передавалося 98 тис. (71 %), міністерствам і населенню продавалося 30 тис. путівок

(21,7 %) та біля 10 тис., що складає 7,2 % – передавалися іншим республікам. Отже, мало того, що у розподілі профспілок знаходилася менша частина путівок, випущених в УРСР, так ще більша їх частина відправлялася до столиці країни. Не дивно, що найбільш популярні напрямки курортного лікування не забезпечувалися ВЦРПС належним чином. Зокрема, у тому ж 1958 р. заявка республіки до санаторіїв Трускавця, наприклад, була виконана лише на 50 % [20].

І все ж таки, незважаючи на свою гадану самостійність, проблема санаторно-курортного лікування такою не була. Вона була лише складовою частиною моделі соціального страхування в СРСР. Останнє ж упродовж «відлиги» продовжувало «вдосконалюватися» в межах радянської системи господарювання. Ключову роль у цьому відношенні відіграла «Інструкція про порядок стягнення страхових внесків і витрачання коштів державного соціального страхування», узгоджена з Держкомпраці СРСР та Міністерством фінансів СРСР [5]. Зазначена інструкція суворо регламентувала абсолютно усі напрямки фінансової діяльності в сфері соціального страхування: платежі до бюджету Держстраху, реєстрацію страхувальників, тарифи страхових внесків та їх нарахування, терміни та порядок сплати страхових внесків, відшкодування заборгованості по них та нарахування пені, рахунки із соціального страхування та порядок витрачання коштів з них, облік та звітність із соціального страхування, контроль за сплатою страхових внесків і використанням коштів державного соціального страхування. Визначався нею також порядок сплати страхових внесків окремими громадянами і відповідальність та порядок розгляду скарг на соціальне страхування. Таке детальне перерахування фінансових пересторог у цій галузі знадобилося нам для того, щоб зафіксувати завершення процесу централізації системи соціального страхування в сфері стягнення, витрат і обліку коштів державного страхування. Цією інструкцією держава, з точки зору власних інтересів, значно «вдосконалила» фінансову частину питання, яка тепер виключала будь-яку самостійність державного соціального страхування, в тому числі й у сфері санаторно-курортного лікування. Тому управління останнім тепер знову можна було передавати ВЦРПС, у правовому полі якої воно знаходилося раніше. З урахуванням зазначеного, перехід під управління вищого профспілкового органу закладів санаторно-курортного спрямування було лише питанням часу.

Рішення уряду не забарилося. Вже 10 березня 1960 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР за № 355 «Про передачу профспілкам санаторіїв і будинків відпочинку» [6]. Дослідники санаторно-курортної справи того часу оцінювали її як таку, що «позитивно позначилася на всій галузі» та як «подальший важливий етап надання санаторно-курортної допомоги» [12]. З нашої ж точки зору, значно важливішою для влади була згадувана інструкція. Березнева постанова Ради Міністрів лише завершила справу, знову ж таки прийнявши пропозицію ВЦРПС та рад міністрів союзних республік про передачу до 1 травня 1960 р. у відання республіканських рад профспілок «усіх діючих на госпрозрахункових засадах санаторіїв (крім туберкульозних), будинків відпочинку, курортних лікарень і поліклінік, пансіонатів...». У квітні 1960 р. Рада Міністрів УРСР прийняла аналогічну постанову, якою зобов'язувала Міністерство охорони здоров'я до 1 травня 1960 р. передати Укрпрофраді «всі діючі госпрозрахункові санаторії (крім туберкульозних) загальною кількістю 73 об'єкти на 23856 ліжок, 92 будинки відпочинку на 20997 ліжок, 8 санаторних пансіонатів на 1520 ліжок...» [14]. Усі вони, згідно із додатком № 1, розподілялися між сімома територіальними управліннями: Євпаторійським, Закарпатським, Київським, Кримським, Одеським, Слов'янським і Трускавецьким.

У контексті зазначених перетворень важливе місце для розвитку санаторно-курортної справи в Україні мала постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР № 788 від 10 травня 1960 р. «Про заходи з подальшого розширення і покращення курортного лікування та відпочинку трудящих», а також постанова цих же керівних органів республіки від 18 березня 1961 р., якою вносилися зміни до названого документа. У них, по суті, містився детальний план розвитку всієї санаторно-курортної сфери республіки. Важливою його частиною стало будівництво курортних містечок, що значно здешевлювало оздоровлення через кооперацію всієї інфраструктури. І окремо, мабуть, варто наголосити на тому, що ці постанови передбачали перетворення південного Криму в зону масового відпочинку, що свідчить вочевидь не на користь позиції сучасних прибічників «кримнашу». З цією метою планувалася не лише побудова нових пансіонатів та курортних містечок, а й трансформація деяких кліматичних санаторіїв у пансіонати зі скороченням терміну перебування в них з 24 – до 18 днів [13]. Останнє цілком виправдовувалося тим, що у значної частини громадян, у своїй переважній більшості низькооплачуваної, відпустка не перевищувала 18 календарних днів.

Можна, звичайно, дискутувати стосовно форм і методів реалізації програми, але, вочевидь, іншими, враховуючи командно-адміністративний метод економічного поступу, вони бути не могли. Це – по-перше. І, по-друге, завдяки цій надзвичайно жорсткій системі управління, що була панівною в СРСР, вдалося в надзвичайно стислі терміни перетворити Крим у всесоюзну здравницю. У спільній постанові ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, про яку ми вже згадували, між міністерствами, відомствами та раднаргоспами були розподілені об'єкти будівництва, за ходом

якого здійснювався постійний контроль. Однак архівні документи констатують постійне не виконання планів цього будівництва. Інспектори Укрпрофради, закріплені за ними, систематично сигналізували про зриви планів, про що негайно доводилося до відома ЦК КПУ. Так, у своїй довідці, адресованій президії Укрпрофради, заступник начальника українського курортного управління з будівництва в лютому 1962 р. писав: «Сталінський раднаргосп є єдиним раднаргоспом, який як слід розгорнув і веде роботу з будівництва курортного містечка в Масандрі». У той же час Дніпропетровський раднаргосп, наголошував автор, нічого не зробив з обладнання корпусів у Кримській, Львівській та Запорізькій областях. Станіславський та Львівський раднаргоспи виправдовують свою бездіяльність відсутністю коштів, продовжував він далі.

Недофінансування дійсно було постійним явищем. Наприклад, Міністерство торгівлі УРСР замість виділення запланованих 3,5 млн крб., як це передбачалося постановою, виділило лише 2,98. З них на об'єкти, вказані у постанові, – лише 1,8 млн крб. Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ та Міністерство заготівель республіки у 1961 р. взагалі не асигнували зазначені будівельні роботи. Є усі підстави вважати, що такий стан справ був абсолютно виправданим, адже постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, яка оголосила таку широку програму курортного будівництва, була прийнята лише 10 травня. Якщо ж враховувати плановий характер ведення радянської економіки, то на цей час верстання всіх планів було давно завершено. Це означає, що кошти на зазначене будівництво можна було отримати, лише зекономивши їх на інших витратах. Це однаковою мірою стосувалося і міністерств, і раднаргоспів.

Особливо від партійних структур діставалося останнім. У одній із довідок, підготовлених для ЦК КПУ Укрпрофрадою, так і зазначалося, що Харківський та Запорізький раднаргоспи всіляко ухиляються (підкреслення наше. – В. Д.) від будівництва містечок. Зокрема, Харківський раднаргосп не приступив до будівництва курортного містечка у с. Привітне Алуштинського району. В аналогічній ситуації знаходилося будівництво курортного містечка у Судаку, яке повинно розбудовуватися коштом Луганського раднаргоспу. Запорізька облпрофрада наполягала на тому, щоб раднаргоспу в рахунок завдань постанови зарахували те будівництво, що розпочалося за два роки до її виходу в світ [2], що, погодьмося, загалом не позбавлене логіки. Ми змушені наголошувати на цих фактах передусім тому, щоб підкреслити, що забудова санаторно-курортними комплексами захопленого нині Криму здійснювалася трудівниками, практично, всієї України. Звичайно, що усі заплановані партією рекреаційні об'єкти були введені у дію. Партійно-державна машина примусила господарників це зробити. При цьому, не можна виключати й того, що й за рахунок житлового та соціально-культурного будівництва в регіонах дислокації підприємств.

Отже, розбудова санаторно-курортної справи в СРСР у кількісному вимірі подається в нижче наведеній таблиці. За одиницю виміру взято показник, характерний для всієї системи охорони здоров'я того часу – кількість ліжко-місць. Хоча автором повністю усвідомлюється те, що ця одиниця виміру відтворює реальний стан справ лише у кількісному вираженні, без його змістовного наповнення та без урахування якості наданих послуг [22, с. 898, 838, 496, 601].

Таблиця 1

Чисельність санаторіїв та будинків відпочинку в СРСР

	Чисельність за роками				
	1956	1958	1960	1962	1964
Чисельність закладів сан.-кур. лікування для дорослих	1 034	968	967	993	1 016
У них ліжко-місць (тис.).....	178	191	201	225	247
Чисельність закладів сан.-кур. лікування для дітей.....	1 095	1 106	1 106	1 131	1 147
У них ліжко-місць (тис.).....	106	114	120	125	133

Таблиця дозволяє весь досліджуваний період розділити на два етапи. Перший відтворює період розвитку впродовж 1956–1960 рр., тобто час, коли санаторно-курортні заклади знаходилися в підпорядкуванні республіканських міністерств охорони здоров'я. І другий – упродовж 1960–1964 рр., коли професійні спілки знову повернули їх під свою опіку. В межах кожного із етапів спостерігалось зростання і кількості оздоровчих закладів, і кількості місць. Виключенням може бути лише 1958 р., коли, в порівнянні з 1956 р., чисельність санаторіїв та будинків відпочинку для дорослих скоротилася майже на 6,4 %, а дитячих – на 1 %. Однак при цьому чисельність ліжко-місць збільшилася і для дітей, і для дорослих приблизно на 7 %. Отже, таблиця підтверджує нашу гіпотезу щодо причин передачі цих закладів до управління міністерствами. Вочевидь, за цей час відбулося укрупнення санаторіїв, що дозволило в подальшому збільшення кількості ліжко-місць. На другому етапі своєї розбудови санаторно-курортні установи поповнилася санаторіями та будинками відпочинку для дорослих майже на 5 % і дитячими – майже на 10 %. При цьому кількість ліжко-місць перших зросла на 18,6 %, а других – майже на 10 %.

Якщо розглянути ці кількісні показники кризь призму окремих регіонів, то ситуація теж виглядає досить оптимістичною. За приклад візьмемо стан забезпеченості санаторно-курортними путівками одного із найбільших промислових регіонів республіки – Донецьку область. За 8 місяців 1961 р. тут видано 118800 путівок, з яких до санаторіїв – 35308, до будинків відпочинку – 78325 і 5167 курсівок. А з урахуванням додатково виділених для області путівок (4378), їх кількість сягнула 123178 [18].

Наведена вище таблиця об'єктивно вимагає з'ясування фінансової сторони питання. Тим більше це важливо ще й тому, що організація санаторно-курортного лікування розглядається нами як складова державного соціального страхування, яке, як відомо, теж знаходилося в компетенції наймасовішої громадської організації. У нижченаведеній таблиці пропонується простежити витрати з бюджету Держстраху на санаторно-курортне лікування. У знаменнику таблиці наводяться дані, що свідчать про зростання чи, навпаки, зменшення витрат у відсотковому вираженні до попередньої дати виміру [17, с. 406, 852, 639, 744].

Таблиця 2

Динаміка витрат на санаторно-курортне лікування в бюджеті державного соціального страхування СРСР (млн крб.)

	Бюджетні витрати за роками (абсолютні дані та у %)				
	1956	1958	1960	1962	1964
Всього витрат	3,1	5,9 /47,4	7,1/16,91	8,6/17,45	9,5/9,48
з них на сан.-кур. лікування	180	226/20,36 %	256/11,72 %	277/7,59 %	300/7,69 %

Таблиця засвідчує стабільну зростаючу витратність фонду Держстраху за весь досліджуваний період (крім 1958 р.). Таку ж тенденцію демонструють витрати на санаторно-курортне лікування. І в одному, і в другому випадку йдеться про дані в абсолютному вираженні. Упродовж 1956–1964 рр. загальні витрати цього фонду зросли майже на 68 %. А витрати на санаторно-курортне лікування – на 60 %. Однак, якщо розглядати процес зростання у відсотках, то слід відзначити загальну тенденцію до зменшення темпів фінансування цієї галузі. Вирізняється в цьому відношенні лише 1958 р., у якому, порівняно із 1956 р., загальні витрати зросли більш як 47 %. У той же час оплата санаторно-курортного лікування збільшилася на 20,3 %. Якщо зазначені витрати розглянути за вертикаллю, то з'ясується, що найбільшою частка витрат бюджету держстраху мала місце в 1956 р. У цьому році вона покривала 5,8 % від загальної суми витрат. Пояснюється це, на нашу думку, соціальною програмою, прийнятою ХХ з'їздом КПРС і продиктованою все більшим загостренням політичного протистояння між прибічниками «відлиги» та прихильниками ортодоксального сталінізму. В міру зміцнення режиму М. Хрущова частка витрат на путівки до санаторіїв та будинків відпочинку зменшувалася. Від 3,8 % у 1958 р. – до 3,6 % у 1960 р., до 3,2% у 1962 р. та 3,1 % у 1964 р. Вочевидь, що тут позначився, передусім, і розвиток затратної системи пенсійного забезпечення, частка якого зросла з 37,1 % у 1940 р. – до 72,6 % у 1964 р.

Простеження організації санаторно-курортної справи в СРСР за період «відлиги» дозволяє зробити декілька висновків, що загалом характеризує політичну модель радянського тоталітаризму. По-перше, політична складова цього процесу в цей час носила дещо згладжений характер, що пояснюється структуруванням санаторно-курортного лікування до системи державного страхування, де вона губилося серед виплат на пенсійне забезпечення та на допомогу з тимчасової непрацездатності. Однак практично безкоштовне, або із суттєвим зниженням вартості оплати, щорічне оздоровлення 2,9 млн дорослих і понад 1,5 млн дітей автоматично визначало його як важливий політичний чинник підтримки режиму. По-друге, участь професійних спілок в організації цього процесу, незважаючи на зміну підпорядкованості оздоровчих закладів, ніколи не втрачала свого значення для владно-партійних структур. Усе відчутніше, перебуваючи у державній власності, вони продовжували виконувати функцію маскування природи тоталітарного режиму, а розвиваючи мережу санаторно-курортних установ, створювали ілюзію можливостей його подальшої гуманізації. І, нарешті, по-третє, не можна не визнати за позитив процесу лікування та оздоровлення громадян та їхніх дітей, що мало місце під егідою професійних спілок. Адже, коли йдеться про життя людини як про найбільшу цінність, вже не суть важливо, наскільки якісною є політична система. Врешті-решт, її теж будують і змінюють люди.

Можливо, наше дослідження виглядало б переконливіше і точніше б характеризувало панівну політичну систему на етапі «відлиги», якби ми розкрили механізм використання санаторно-курортної системи оздоровлення кризь призму інтересів до неї різнорівневої партійно-державної еліти. Такий аналіз дозволив би переконливіше схарактеризувати соціальне розшарування суспільства й показати ілюзорність його єдності, що, безперечно, є його основоположним критерієм. Хоча зазначене не виключає можливості повернення до цієї теми як до самостійного дослідження в майбутньому, і тому розглядається автором як перспективна проблема дослідження політичної історії радянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Директивы XX съезда КПСС по шерстому пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР 1956–1960 годы. Постановлене XX съезда КПСС // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. (1898–1986). – Т.9. 1956–1960. 9-е изд., доп. и испр. М.: Политиздат, 1986. С.28–90 (далі – КПСС в резолюциях...). 2. Довідка про хід виконання Постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 10 травня 1960 р. «Про заходи з подальшого розширення і покращення курортного лікування та відпочинку трудящих» // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 3040. Арк. 9–14. 3. Довідка про хід виконання ЦК КПУ України і Ради Міністрів Української РСР від 10 травня 1960 р. № 788 «Про заходи по дальшому розширенню і поліпшенню курортного лікування і відпочинку трудящих в Українській РСР» і від 18 березня 1961 р. № 365 «Про деякі зміни і доповнення постанови № 788» // ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 3040. Арк. 9–14. 4. Закон о пятилетнем плане развития народного хозяйства СССР на 1946–1950 гг. М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1946. 95 с. 5. Инструкция о порядке взимания страховых взносов и расходования средств государственного социального страхования. Утверждена Постановлением Президиума ВЦСПС от 29 февраля 1960 года. Согласовано с Государственным комитетом при Совете Министров СССР по вопросам труда и заработной платы и Министерством финансов СССР. URL: http://www.libussr.ru/dok_ussr/usr_5503.htm (дата звернення 01.04.2017). 6. О передаче профсоюзам санаториев и домов отдыха. Постановление Совета Министров СССР от 10 марта 1960 г. № 355. URL: [http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15972_\(дата_звернення_25.02.2017\)](http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15972_(дата_звернення_25.02.2017)). 7. О порядке слияния Народного Комиссариата Труда Союза СССР с Всесоюзным Центральным Советом профессиональных союзов. Постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 10 сентября 1933 г. № 1952 URL: <http://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4517#0>. (дата звернення 11.02.2017). 8. Об улучшении работы профсоюзов по организации лечения и отдыха рабочих и служащих. Из постановления XIV пленума ВЦСПС (декабрь 1945 г.) // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1951. – С.316–318. 9. Об улучшении работы санаториев и домов отдыха. Постановление Совета Министров СССР от 20 марта 1956 г. № 369. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16199.htm> (дата звернення 18.02.2017). 10. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СССР 1 листопада 1963 р. К.: Держполітвидав України, 1964. 49 с. 11. Положение о комиссиях по социальному страхованию. Утверждено Президиумом ВЦСПС 20 декабря 1957 г. // Справочник профсоюзного работника 1957 год. М.: Профиздат, 1958. С.422–424. 12. Полторанов В. В., Мазур М. М. Санаторно-курортное лечение и его эффективность / В. В. Полторанов, М. М. Мазур. – М.: Профиздат, 1969. – 280 с.; Полторанов В. В., Гольдфайн Л. Г. Курорты. URL: <http://бмэ.орг/index.php/КУРОРТЫ#.D0.98.D1.81.D1.82.D0.BE.D1.80.D0.B8.D1.8F> (дата звернення 27.02.2017). 13. Председателю ВЦСПС. Докладная записка // ЦДАВО України. ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 3040. Арк. 17–18. 14. Про передачу профспілкам санаторіїв будинків відпочинку Міністерства охорони здоров'я УРСР. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 23 квітня 1960 р. № 606. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-60-п> (дата звернення 28.02.2017). 15. Про передачу профспілкам санаторіїв і будинків відпочинку Міністерства охорони здоров'я УРСР. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 23 квітня 1960 р. № 606. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-60-%D0%BF>. 16. Протокол № 9 засідання Президиума українськогореспубліканського союзу професійних союзов от 28 октября 1958 г. // ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 1661. Арк. 3–5. 17. Расходы по бюджету государственного социального страхования (миллиардов. рублей) // Народное хозяйство СССР в 1958 году. Статистический ежегодник / Ответственный за выпуск С. Я. Генин. М.: Госстатиздат, 1959. 959 с.; Расходы по бюджету государственного социального страхования. (миллиардов. рублей) // Народное хозяйство СССР в 1960 году. Статистический ежегодник / Ответственный за выпуск С. Я. Генин. М.: Госстатиздат, 1961; Расходы по бюджету государственного социального страхования. (миллиардов. рублей) // Народное хозяйство СССР в 1962 году. Статистический ежегодник / Ответственный за выпуск С. Я. Генин. М.: Госстатиздат, 1963. 736 с.; Расходы по бюджету государственного социального страхования. (миллиардов. рублей) // Народное хозяйство СССР в 1964 году. Статистический ежегодник / Ответственный за выпуск С.Я. Генин. М.: Госстатиздат, 1965. 857 с. 18. Число санаториев и домов отдыха // Народное хозяйство СССР в 1958 году; Число санаториев и домов отдыха // Народное хозяйство СССР в 1960 году; Число санаториев и домов отдыха // Народное хозяйство СССР в 1962 году; Число санаториев и домов отдыха // Народное хозяйство СССР в 1964 году. 19. Справка заведующего отдела соцстраха Укрсовпрофа о недостатках работы санаториев курорта Моршин // ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 2230. Арк. 16–19. 20. Справка о плане распределения путевок в санатории и дома отдыха на 1958 год по Украинской республиканской конторе санаториев и домов отдыха Минздрава УССР, утвержденном ВЦСПС // ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 1820. Арк.15–17. 21. Справка о работе совета соцстраха местного комитета профсоюза резерва проводников Южной железной дороги // ЦДАВО України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 1587. Арк. 41–44. 22. Справка по Сталинскому облсовпрофу за 1961 г. // ЦДАВО України, Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 3040. Арк. 3. 23. Тупиця О. М. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування. Монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2008. 352 с. 24. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: ЦНР, 2007. 312 с.; Масляк П. О. Рекреаційна географія. Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 343 с. 25. Цвих В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство: теорія, методологія, практика. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

References

1. Direktivy XX sezda KPSS po sherstomu pjatiletnemu planu razvitija narodnogo hozjajstva SSSR 1956–1960 gody. Postanovlene XX sezda KPSS [Directives of 20th Congress of the CPSU on the sixth five-year plan of the national economy development in the USSR 1956–1960. Resolution of 20th Congress of the CPSU]. *Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuzu v rezolyutsiyakh i resheniyakh sjezdov, konferentsii i plenumov TsK.* (1898–1986). (In what follows: *KPSS v rezolyutsiyakh ...*), Moscow, Politizdat, 1986, Vol. 9, pp. 28–90.
2. Dovidka pro khid vykonannya Postanovy TsK KPU i Rady Ministriv URSR vid 10 travnya 1960 r. «Pro zakhody z podal'shoho rozshyrennya i pokrashchennya kurortnoho likuvannya ta vidpochynku trudyashchykh» [Information on the implementation of the decision of the Central Committee of the Communist party and the USSR Council of Ministers on May 10, 1960 «On the measures for further expansion and improvement of the resort treatment and rest of workers»]. *Tsentrал'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny* (In what follows: TDAVOVU), f. 2605, rec.st. 8, c. 3040, pp. 9–14.
3. Dovidka pro khid vykonannya TsK KPU Ukrayiny i Rady Ministriv Ukrayins'koyi RSR vid 10 travnya 1960 r. № 788 «Pro zakhody po dal'shomu rozshyrennyu i polipshennyu kurortnoho likuvannya i vidpochynku trudyashchykh v Ukrayins'ki RSR» i vid 18 bereznya 1961 r. № 365 «Pro deyaki zminy i dopovnennya postanovy № 788» [Information on the process of implementation of the Central Committee of the Communist party of Ukraine and the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on May 10, 1960, No.788 «On the measures for further expansion and improvement of the resort treatment and rest of workers in the Ukrainian SSR» and on March 18, 1961, No.365 «On some amendments and additions of the resolution No.788»], TDAVOVU, Ibid.
4. Zakon o pyatiletnem plane razvitiya narodnogo khozyaistva SSSR na 1946–1950 gg. [Act on the five-year plan of development of the national economy of the USSR in 1946–1950], Moscow, State. publ. of polit. Literature, 1946, 95 p.
5. Instruktsiya o poryadke vzimaniya strakhovykh vnosov i raskhodovaniya sredstv gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya. Utverzhdena Postanovleniem Prezidiuma VTsSPS ot 29 fevralya 1960 goda. Soglasovano s Gosudarstvennym komitetom pri Sovete Ministrov SSSR po voprosam truda i zarabotnoi platy i Ministerstvom finansov SSSR [Manual for the collection of insurance premiums and disbursement of the state social insurance. Approved by the Resolution of the Presidium of AUCCTU on February 29, 1960. Coordinated with the State Committee under the USSR Council of Ministers for labour and wages and the Ministry of Finance USSR] (In Russ.) Available at: http://www.libussr.ru/dok_ussr/usr_5503.htm (accessed 22.03.2017).
6. O peredache profsoyuzam sanatoriev i domov otdykha. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 10 marta 1960 g. № 355. [On the transfer of sanatoria and holiday homes to trade unions. Resolution of the Council of Ministers of the USSR on March 10, 1960, No. 355.] (In Russ.) Available at: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15972> (accessed 25.02.2017).
7. O poryadke sliyaniya Narodnogo Komissariata Truda Soyuzu SSSR s Vsesoyuznym Tsentrал'nyim Sovetom professional'nykh soyuzov. Postanovlenie Soveta Narodnykh Komissarov SSSR ot 10 sentyabrya 1933 g. № 1952 [On the procedure for the merger of the People's Commissariat of Labor of the USSR with the All-Union Central Council of Trade Unions. Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR on September 10, 1933 No. 1952.] (In Russ.) Available at: <http://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4517#0> (accessed 11.02.2017).
8. Ob uluchshenii raboty profsoyuzov po organizatsii lecheniya i otdykha rabochikh i sluzhashchikh. Iz postanovleniya KhIV plenuma VTsSPS (dekabr' 1945 g.) [On improving the work of trade unions on the organization of treatment and rest of workers and employees. From the decision of XIV Plenum of AUCCTU (December, 1945)]. *Spravochnik profsoyuznogo rabotnika*, Moscow, Profizdat, 1951, pp. 316–318.
9. Ob uluchshenii raboty sanatoriev i domov otdykha. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 20 marta 1956 g. № 369. [On improving of the functioning of sanatoriums and rest homes. Resolution of the Council of Ministers of the USSR on March 20, 1956 No. 369.] (In Russ.) Available at: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16199.htm> (accessed 18.02.2017).
10. Estimated according to: Statut profesiynykh spilok SRSR. Zatverdzhenny KhIII z'yizdom profspilok SSSR 1 lystopada 1963 h. (In what follows: Statut, 1963) [The Charter of trade unions of the USSR. Approved by the XIII Congress of trade unions of the USSR on 1 November 1963], Kyiv, Derzhpolitvydav Ukrayiny, 1964, 49 p.
11. Polozhenie o komissiyakh po sotsial'nomu strakhovaniyu. Utverzhdeno Prezidiumom VTsSPS 20 dekabrya 1957 g. [Regulations on the commissions on social insurance. Approved by the Presidium of AUCCTU December 20, 1957]. *Spravochnik profsoyuznogo rabotnika 1957 god*, Moscow, Profizdat, 1958, pp. 422–424.
12. Poltoranov V.V., Mazur M.M. Sanatorno-kurortnoe lechenie i ego effektivnost' [Sanatorium-resort treatment and its effectiveness], Moscow, Profizdat, 1969, 280 p.; Poltoranov V.V., Gol'dfain L.G. Kurorty. [Resorts] (In Russ.) Available at: <http://бмэ.опр/индех.php/ КУРОРТЫ#.D0.98.D1.81.D1.82 .D0.BE.D1. 80. D0. B8.D1.8F> (accessed 27.02.2017).
13. Predsedatelyu VTsSPS. Dokladnaya zapiska [To Chairman of AUCCTU. Memorandum report], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 3040, pp. 17–18.
14. Pro peredachu profspilkam sanatoriyiv budynkiv vidpochynku Ministerstva okhorony zdorovya URSR. Postanova Rady Ministriv Ukrayins'koyi RSR vid 23 kvitnya 1960 r. № 606. [On the transfer of sanatoriums and rest houses of the Ministry of health of the USSR to trade unions. Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on April 23, 1960, No. 606.] (In Ukr.) Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-60-п> (accessed 28.02.2017).
15. Pro peredachu profspilkam sanatoriyiv budynkiv vidpochynku Ministerstva okhorony zdorovya URSR. Postanova Rady Ministriv Ukrayins'koyi RSR vid 23 kvitnya 1960 r. № 606. [On the transfer of sanatoriums and rest houses of the Ministry of health of the USSR to trade unions. Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on April 23, 1960, No. 606.] (In Ukr.) Available at <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-60-%D0%BF> (accessed 28.02.2017).
16. Protokol № 9 zasedaniya Prezidiuma ukrainskogo respublikanskogo soveta professional'nykh soyuzov ot 28 oktyabrya 1958 g. [Protocol № 9 of

the meeting of the Presidium of the Ukrainian Republican Council of trade unions on October 28, 1958.], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 1661, pp. 3–5. 17. Estimated according to: Raskhody po byudzhetu gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya (milliardov. rublei) [The costs of the state social insurance budget (billion. rubles)]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1958 godu. Statisticheskii ezhegodnik / Otvetstvennyi za vypusk S. Ya. Genin, Moscow, Gosstatizdat, 1959, 959 p.; Raskhody po byudzhetu gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya. (milliardov. rublei) [The costs of the state social insurance budget (billion. rubles)]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1960 godu. Statisticheskii ezhegodnik / Otvetstvennyi za vypusk S. Ya. Genin, Moscow, Gosstatizdat, 1961; Raskhody po byudzhetu gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya. (milliardov. rublei) [The costs of the state social insurance budget (billion. rubles)]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1962 godu. Statisticheskii ezhegodnik / Otvetstvennyi za vypusk S. Ya. Genin, Moscow, Gosstatizdat, 1963, 736 p.; Raskhody po byudzhetu gosudarstvennogo sotsial'nogo strakhovaniya. (milliardov. rublei) [The costs of the state social insurance budget (billion. rubles)]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1964 godu. Statisticheskii ezhegodnik / Otvetstvennyi za vypusk S. Ya. Genin, Moscow, Gosstatizdat, 1965, 857 p. 18. Estimated according to: Chislo sanatoriev i domov otdykha [The number of sanatoriums and houses of rest]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1958 godu; Chislo sanatoriev i domov otdykha [The number of sanatoriums and houses of rest]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1960 godu; Chislo sanatoriev i domov otdykha [The number of sanatoriums and houses of rest]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1962 godu; Chislo sanatoriev i domov otdykha [The number of sanatoriums and houses of rest]. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1964 godu. 19. Spravka zaveduyushchego otdela sotsstrakha Ukrsovprofа o nedostatках raboty sanatoriev kurorta Morshin [Information of Head of the Department of social insurance of Ukrsovprof on the shortcomings of the sanatoriums of resort Morshyn], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 2230, pp. 16–19. 20. Spravka o plane raspredeleniya putevok v sanatorii i doma otdykha na 1958 god po Ukrainskoi respublikanskoi kontore sanatoriev i domov otdykha Minzdrava USSR, utverzhdennom VTsSPS [Information of the distribution plan of vouchers to sanatoriums and rest homes in 1958 at the Ukrainian Republican office of the sanatoriums and rest houses of the Ministry of health of the USSR approved by AUCCTU], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 1820, pp. 15–17. 21. Spravka o rabote soveta sotsstrakha mestnogo komiteta profsoyuza rezerva provodnikov Yuzhnoi zheleznoi dorogi [Information on the work of the Council of social insurance of the local Committee of the trade union reserve of the conductors of the Southern railway], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 1587, pp. 41–44. 22. Spravka po Stalinskomu oblsoprofu za 1961 g. [Information on Stalin oblsoprof in 1961], TDAVOVU, f. 2605, rec.st. 8, c. 3040, p. 3. 23. Tupytsya O.M. Profspilky v politychniy systemi suchasnoho suspil'stva: vymiry funktsionuvannya. Monohrafiya [Trade unions in the political system of the modern society: measurement of functioning. Monograph]. Dnipropetrovs'k, Publishing house of the Dnipropetrovsk national University, 2008, 352 p. 24. Fomenko N.V. Rekreatsinyi resursy ta kurortolohiya [Recreational resources and balneology]. Kyiv, 2007, 321 p.; Maslyak P.O. Rekreatsinya heohrafiya. Navchal'nyy posibnyk [Recreational geography]. Kyiv, Znannya, 2008, 343 p. 25. Tsyvkh V.F. Profspilky i hromadyans'ke suspil'stvo: teoriya, metodolohiya, praktyka [Trade unions and civil society: theory, methodology, practice]. Kyiv, Publishing house «Kyiv University», 2002, 376 p.

Виктор Докашенко

ПРОФСОЮЗЫ И ОРГАНИЗАЦИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЛЕЧЕНИЯ В СССР (СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х ГГ.)

Цель статьи состоит в исследовании организации санаторно-курортного лечения в пределах полномочий профсоюзов, а также определения латентного содержания их деятельности в этих пределах. При этом автор исходит из первичности посылки расширения компетенций общественной организации в период «оттепели», что трактуется как форма апелляции власти к народу, обусловленная обострением политического противостояния между её сторонниками и приверженцами ортодоксального сталинизма. Констатируется, что политическая составляющая указанного процесса носила «стертый» характер. Однако количественная сторона вопроса и бесплатный характер отдыха и лечения в условиях политического противоборства автоматически возводили эту форму деятельности профсоюзов в ранг политической. Подчеркивается, что этими действиями они маскировали природу тоталитарного режима. Вместе с тем, в исследовании признается, что благодаря участию в этом процессе профессиональных союзов, в стране удалось создать достаточно надежную систему управления санаторно-курортным отдыхом и лечением, что конечно же следует признать позитивным явлением.

Ключевые слова: политическая система, «оттепель», профсоюзы, санатории, дома отдыха.

Viktor Dokashenko

**TRADE UNIONS AND ORGANIZATION SANATORIUM-SPA TREATMENT IN THE USSR
(THE MIDDLE OF THE 50'S – THE MIDDLE OF THE 60'S).**

The Soviet trade unions' role and place in the organization of sanatorium-and-spa treatment is examined in the article on basis of wide range of historical and statistical sources. The goal of the research is to observe its setup in the scope of the biggest in numbers civic organization as well as the determination of latent implication of their operating. The author proceeds from a primary reference to their extension of powers in the period of «thaw» which is explained by aggravation of political confrontation between its supporters and adherents of orthodox Stalinism. The latter circumstance politicized all the trade unions' work connected with the problems of social development.

The researcher distinguishes two phases of the problem's development – from 1956 to 1960, when spa resorts and rest homes belonged to jurisdiction of the republicans Ministries of Health; and from 1960 to 1964 when they again returned under the jurisdiction of the trade unions. In the course of the research of the problem attention is paid to participation of trade unions in the process of the distribution of permits for treatment and recreation. It is underlined that this process was simultaneously taking place in two directions – from the bottom to the top and, on the contrary, from the top to the bottom. It is indicated that in the conditions of deficit the activity of primary trade unions turned into an ordinary formality. It is proved that a political component of the abovementioned process during this period of historical development had a defaced character. Still, the quantitative side of the problem and full or partial treatment or recreation costs compensations in the conditions of the political confrontation automatically lead this form of trade unions' activity to the grade of political. The author stresses the point that by their actions in this field of activity they not only masked the nature of the totalitarian regime, but also, developing the network of spa and health establishments, created an illusion of truth and further humanization of the society. At the same time, it is recognized in the research that thanks to the participation of the trade unions in this process it was possible to create a rather reliable system of sanatorium-and-spa treatment management which positively influenced citizens' health and at least partially compensated the negative results of the latter.

Key words: political system, «thaw», trade unions, spa-resorts, rest-homes.

УДК 94(477.8)

Іванна Штогрин

**СІЛЬСЬКЕ БУДІВНИЦТВО
В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1944–1991 РР.**

У статті охарактеризовано проведення соціалістичної індустріалізації і урбанізації західних областей республіки в сучасній українській історіографії, виокремлено специфічні риси процесу і особливості розбудови населених пунктів Івано-Франківської області, а також позитивні і негативні тенденції, що впливають на сучасний стан життя «перспективних», «малоперспективних» і «неперспективних» сіл.

Ключові слова: Івано-Франківська область, радянська влада, індустріалізація, будівництво, село.

У радянські часи закладено економічні пріоритети, які визначають промисловий характер Івано-Франківської області у ХХІ ст. Внаслідок проведення соціалістичної індустріалізації у другій половині ХХ ст. сформовано нові галузі (енергетична, машинобудівна, електротехнічна) і модернізовано старі (калійне виробництво, нафто-газовидобування, лісова і деревообробна). Промисловість області концентрувалася у містах: Калуші, Долині, Івано-Франківську, Бурштині, Надвірній, Коломиї, де найшвидшими темпами йшло й житлове будівництво. Виникли нові великі жилі масиви із багатопверховими будинками, школами, дитячими закладами, торговельними та іншими приміщеннями побутового призначення. Споруджувалися в цих жилих районах будинки культури, кінотеатри, лікарні, стадіони, дитячі майданчики. Офіційна політична доктрина проголошувала, що основне призначення будівництва – благо громадян, створення кращих умов життя, побуту й відпочинку. За рахунок коштів колгоспів, радгоспів, споживчої кооперації, органів побутового обслуговування населення, міністерств і відомств (особливо в курортній зоні Карпат) у сільській місцевості УРСР за восьму п'ятирічку (1966–1970 рр.) побудовано 10,5 тис. магазинів і підприємств громадського харчування, 5 тис. комбінатів, майстерень і приймальних пунктів побутового обслуговування, значну кількість шкіл, клубів, лікарень, дитячих садків та інших